

СИНОНІМІЯ ЯК ТИП ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ТЕРМІНОЛОГІЇ НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ ПОДІЛЛЯ

Статтю присвячено дослідженню лексико-семантичних відношень у термінології традиційних народних ремесел Поділля. Доведено існування терміносистем у діалектному мовленні. Розглянуто три групи термінів-синонімів, серед яких найширше представлено автотонну лексику. Встановлено, що функціонування синонімів є невід'ємною ознакою розвитку терміносистеми.

Ключові слова: термінологія традиційних народних ремесел Поділля, лексико-семантичні відношення, терміни-синоніми.

Діалектне мовлення — багате, розмаїте, самотутнє — традиційно цікавить дослідників живого слова. Не є винятком термінологія народних ремесел, у якій представлено розвиток, занепад, відродження різних сфер матеріальної культури українців. Не випадково мова традиційних ремесел різних регіонів України ставала об'єктом пильної уваги дослідників [1; 2; 6; 12; 16].

Однак існують лише поодинокі студії, присвячені вивченню виробничої діалектної лексики Поділля як термінологічної системи з властивими їй лексико-семантичними відношеннями [11].

Нині функціонування терміносистем у діалектному мовленні не викликає сумнівів. П. Ю. Гриценко зазначає [4, с. 75], що виділення термінології говору, пов'язаної з певним ремеслом, ґрунтується на загальній спільній референтній віднесеності лексем та функціональній регламентованості колом спеціалістів.

На думку Г. О. Винокура, «термін — це не особливе слово, а слово в особливій функції» [3, с. 21]. Саме це спостерігаємо в діалектному мовленні — слово на позначення реалії може бути загальномовним, тобто загальнонародним, і паралельно функціонувати у складі терміносистем як термін. Лексема стає функціонально амбівалентною. Читку межу між терміном та нетерміном у говірці визначити важко. Зовні

однозначна закріпленість терміна за реалією змінюється на гіпонімічні відношення за межами конкретної терміносистеми. Однак лише в терміносистемі, на рівні системних відношень, розкривається семантика терміна.

Діалектні терміни не завжди відповідають вимогам до наукового терміна, за висловом О. О. Реформатського [13, с. 52], термін має бути однозначним, точним та мотивованим, не повинен вміщувати модальності та експресивності. На думку Д. С. Лотте, термін повинен відповідати таким вимогам: мати обмежене, чітко зафіксоване значення; бути моносемічним у межах однієї терміносистеми; не перебувати в синонімічних відношеннях; мати системний характер тощо.

Отже, одна з перших і основних вимог до терміна — це точність. Проте не завжди цієї вимоги дотримуються навіть до наукових термінів. Термінологічну полісемію, омонімію, синонімію науковці розглядають по-різному. Одні вбачають у цьому закономірні процеси розвитку мови [14, с. 81], інші — негативний факт [13].

Переважає частина термінів традиційних народних ремесел є моносемічними, як і більшість наукових термінів. Однак народній виробничій термінології також властива полісемія, омонімія та синонімія. Про функціонування зазначених явищ можемо говорити лише на матеріалі лексики однієї говірки як реальної комунікативної системи. До прикладу, синонімію діалектної лексики можна розглядати лише в межах однієї говірки, якщо на позначення одного поняття існує дві або більше лексеми, — на матеріалі усього ж говору спостерігаємо функціонування лексичних варіантів.

Деякі науковці взагалі заперечують існування синонімії в термінології, стверджуючи наявність термінів-дублетів, яким не притаманна емоційно-експресивна, стилістична або відтінкова опозиція [10]. Лінгвісти по-різному називають терміни-дублети — *паралельні терміни; стопроцентні синоніми; лексичні дублети; термінологічні дублети; дублетні найменування, тотожні синоніми, повні синоніми; синонімічні дублети; логічні синоніми* тощо. Більшість мовознавців вважає, що причиною появи термінів-дублетів у термінології є використання запозиченої лексеми паралельно з автохтонною на позначення певного поняття. Хоча існують випадки, коли паралельно для номінації

одного поняття функціонує дві або більше автохтонні лексеми, яким не властиве емоційне забарвлення чи будь-який вид опозицій, що також є виявом термінологічної дублетності.

Метою пропонованої розвідки є простежити функціонування синонімії (термінів-дублетів) як типу лексико-семантичних відношень у термінології традиційних народних ремесел, з'ясувати причини та механізми виникнення термінів-дублетів.

Джерельною базою слугує лексика традиційних народних ремесел центральноподільських говірок, а саме термінологія деревообробки, зібрана автором протягом 2006–2009 років.

Аналізована лексика представлена ТГЛ «Столярство», «Теслярство», «Стельмаство», «Бондарство», кожна з яких диференціюється на ЛСГ «Назви ремесел», «Майстер», «Локус», «Матеріал», «Вироби, деталі, конструкції», «Процеси».

Серед термінології традиційних народних ремесел виокремлюємо такі групи термінів-дублетів:

1. Два або більше термінів, один із яких запозичений, а інші належать до питомої української лексики.
2. Обидва терміни є запозиченими.
3. Усі терміни — автохтонні утворення.

Чималу групу термінологічних дублетів становлять лексеми, одна з яких запозичена, а інші належать до автохтонної лексики. Терміни репрезентують ЛСГ «Вироби, деталі, конструкції» ТГЛ «Теслярство», «Стельмаство», «Бондарство».

Назви дерев'яного виробу для помішування страв представлені лексемами *ко'пистка* / *малиш'теўка* (46). Номен *малиш'теўка* та його варіант *мал'ш'т'їўка* (51) походять з молд. *мелестеу* [5, с. 154].

Широко маніфестовані термінологічні дублети на позначення труни: *гроб* / *т'руно* (46), *домо'вина* / *т'руна* (60), *домо'вина* / *т'руно* (38), *дубо'вина* / *т'руна* (49, 63), *дубо'вина* / *т'руно* (30, 34, 42, 52, 66), де лексема *т'руно* та її варіанти є запозиченням з польської *trumna* [8, Т. 5, с. 656].

Зафіксовані у подільських говірках лексеми, що номінують «посуд для вимірювання об'єму речовин» — *с'їлетка* / *м'їрка* (21). Походження лексеми *с'їлетка* досі остаточно не з'ясовано. Одні вчені пов'язують її з серед. — лат. *galleta*, інші — з нім. *kelch* [9, Т. I, с. 612].

Найбільше термінологічних дублетів зафіксовано в лексиці стельмаства.

Назви «двомісного екіпажу витонченої роботи» маніфестовані термінами *б'ричка / фай'тон* (6, 22, 35, 56, 60), *б'ричка / хвай'тон* (24). Лексема *фае'тон* запозичена з гр. *Phaethōn* < *phao* «сяю» [15, с. 921].

Представлено в говірках назви «колісного дерев'яного транспорту з двома осями»: *в'із / н'ід'вода / 'фура* (7, 9–13, 16–18, 20, 25–27, 29–33, 35, 37, 39, 40, 42–45, 47, 53–55, 57–59, 64–66), *в'із / 'фура* (14, 28, 38, 49, 63), де номен *'фура* запозичено з нім. *Fuhre* [7, с. 29].

Терміни-дублети трапляються і на позначення «металевої окови центральної частини колеса»: *бруш'тинки / 'рихви* мн. (26), *коліш'ча / 'рифа* (29). Найуживаніший номен *'рихви* та його фонетичний варіант є запозиченням з нім. *Reif(en)* [8, Т. 5, с. 85].

В одній говірці представлено терміни-дублети на позначення «металевої окови, що тримає дишель у сницях» *стрем'йанки / та'ринки* (51). Лексема *три'ринки* є запозиченням з нім. *Teerring* [8, Т. 5, с. 520].

Термінами-синонімами, де другий компонент є запозиченням з нім. *hobel* через польське посередництво [8, Т. 1, с. 192], представлено назви «інструмента з двома ручками для грубої обробки деревини» — *струг / 'гимблик* (41).

Значно менше репрезентовані терміни-дублети, обидва компоненти яких є запозиченнями.

Назви «маленької у формі конуса посудини з водою для зберігання бруска, яким підточують косу» представлені номенами *'кушка / ман'тачка* (40). Лексема *'кушка* споріднена з лит. *káusas* «ківш, черпак, сак» [8, Т. 3, с. 171], а номен *ман'тачка* запозичено з лит. *teĩte* «лопатка, кельма» [8, Т. 3, с. 386].

Іншомовними термінами-дублетами маніфестовано назви «воза з глибоким невшальованим ящиком для перевезення снопів, соломи»: *гар'ба / гара'ба* (52), *'гарба / гара'ба* (50), *гар'ба / гар'барка* (2). Очевидно, лексеми є спільнокореневими та походять з пол. *grabars* [8, Т. 1, с. 579].

Найбільшу групу термінів-дублетів становлять пари, компонентами яких є автохтонна лексика.

ЛСГ «Майстер» ТГЛ «Теслярство» маніфестована термінами-дублетами *дроворуб / дроваль / рубак; лісник / ко'зак* (33, 36, 39–41, 52, 53, 55–57, 61, 62, 64, 65).

Представлені терміни-дублети й на позначення інструментів ТГЛ «Теслярство»: «деревобробний інструмент у вигляді короткої дерев'яної колодки з широким лезом круглої форми» — *гор'бат'ік / 'ча'ка* (33); «різновид пили, що має полотно натягнуте в дерев'яному станку» *'л'єн'точна 'пилка / лук* (36), *лущ'кова 'пилка / 'ре'смусна 'пилка* (61); «великий металевий молоток» *бал'да / моло'ток*; «великий дерев'яний молоток» *ки'йанка / ки'йок / к'іл'ко*; «інструмент для виймання металевих цвяхів з деревини» *гвоздо'д'ор / 'лапка* (2, 7, 18, 24, 34, 45), *гвоз'д'ї'д'ор / виї'мач* (16).

Спорадично репрезентовані термінами-дублетами назви процесів деревообробних ремесел: «процес вставлення плішки чи клина з метою закріплення чого-небудь»: *за'бити / розкли'нути* (39), *зап'ї'шити / закли'нути* (2, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 19, 15, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65); «процес очищення деревини від кори» *гоб'корувати / гоби'курути* (16); «процес надання деревині твердості шляхом тривалої витримки її у воді» *жел'із'нити / мо'рити* (28).

У межах ЛСГ «Матеріал» ТГЛ «Теслярство» також репрезентовані терміни-дублети: «молодий ліс» *молод'н'ак / 'п'їдл'ісок* (45); «невелика частина колоди, яку використовують для подальшої сегментації» *'коўбочка / краж* (55), *ко'лодка / 'чурка* (36), *к'ражик / 'чурка* (4); «найширша частина дерева при землі» *в'їд'земок / 'коме'л* (22, 37, 47, 53); «підземна частина дерева» *'кор'їн» / пе'н'ок* (23, 39), *'кор'їн» / пен»* (42); «дерев'яна палиця, якою можна підважити що-небудь» *'гебер / 'палиц'а* (58), *ко'в'їн'ка / 'костуp* (54), *ко'в'їн'ка / ц'ї'пок* (39); «частина деревини, що відокремилась під час обробки сокирою» *с'калка / т'р'їска* (7, 11, 22), *ш'чепка / т'р'їска* (62).

Назви виробів термінології стельмаства представлені термінами-дублетами на позначення одного поняття — «накругло обточений центральний елемент колеса» *ко'лотка / мато'чина* (20, 22), *мако'г'їн / мато'чина* (15).

Проведене дослідження показало, що найбільшу групу термінів-дублетів представлено автохтонною лексикою (28 пар), з них 13

синонімічних пар зафіксовано на позначення назв матеріалу, що використовується в деревообробних ремеслах.

Наступною за чисельністю є група термінів-дублетів, один із яких запозичений, а інші належать до питомої української лексики (15 пар). Більшість термінів цієї групи номінують вироби, деталі та конструкції деревообробних ремесел, лише одна пара термінів зафіксована на позначення інструменту.

Поодинокі представлені в говірках терміни-дублети, де кожна лексема є запозиченою.

Чималу кількість термінів-дублетів, де одна з лексем або й обидві є іншомовними, можна пояснити тим, що в XIV–XV ст. в Україні відбувся процес зростання чисельності іноземців. Феодали запрошували іноземних ремісників, їм надавали значні привілеї, а разом із перейнятими особливостями виробництва, інструментами поширювались і їх назви, функціонування яких спостерігаємо і сьогодні. Крім того, у різних країнах постійно відбувається розвиток технологій, створюються інструменти, механізми, які переймають фахівці різних галузей, а із запозиченням предмету входить у мовлення майстрів і відповідна номінація.

Отже, велика кількість термінів-дублетів у мові народних ремесел свідчить про те, що аналізована лексика не є завершеним утворенням, у ній продовжують відбуватися процеси становлення та розвитку терміносистеми. Функціонування синонімів у мові традиційних ремесел Поділля віддзеркалює історію формування терміносистеми та динаміку її розвитку на сьогодні.

Список літератури

1. Бережняк В. М. Гончарська лексика східнополіського діалекту: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова» / В. М. Бережняк; Укр. держ. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 1996. — 23 с.
2. Венжинович Н. Ф. Лексика народних промислів (ткацтво) говорів Тернопільщини: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Укр. мова» / Н. Ф. Венжинович; Ужгород. держ. ун-т. — Ужгород, 1998. — 244 с.
3. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Моск. ин-та истории, философии и литературы. — 1939. — С. 3–29.

4. Гриценко П. Ю. Термін у говорах і літературній мові / П. Ю. Гриценко // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: [тези доп. республіканської конф.]. — Л., 1980. — С. 75–76.
5. Дзендзелевский И. А. Молдованизмы и их стилистическая роль в украинских говорах Нижнего Поднестровья / И. А. Дзендзелевский // Уч. зап. Ин-та истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР, 1955. — Т. 4–5. — С. 152–157.
6. Дзендзелівський Й. О. Термінологія, пов'язана з ткацьким станком у говірках Закарпатської області / Й. О. Дзендзелівський // Доповіді та повідомлення. — 1957. — Вип. 1. — С. 77–80.
7. Довгопол С. Ф. Картографування назв возів за їх функціями в Атласі української мови / С. Ф. Довгопол // Укр. лінгвістична географія. — К., 1966. — С. 24–30.
8. Етимологічний словник української мови: [в 7 т.] / за ред. О. С. Мельничука. — К.: Наук. думка, 1982. —
9. Т. 1: А — Г. — 1982. — 631 с.
10. Т. 2: Д — Кора. — 1985. — 571 с.
11. Т. 3: Кора — М. — 1989. — 549 с.
12. Т. 4: Н — П. — 2006. — 653 с.
13. Т. 5: Р — Т. — 2009. — 704 с.
14. Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. — Харків; К.: ВУАН, 1930–.
15. Т. 1.: А–Ж. — 1930. — 528 с. — Т. 1.: Зош. 2.: Г–Ж. — С. 529–947.
16. Коваль А. П. Синонімічне в термінології / А. П. Коваль // Дослідження з лексикології та лексикографії: [міжвідомчий зб.]. — К.: Наук. думка, 1965. — С. 157–69.
17. Краєвська Г. П. Народна виробнича термінологія центральних говірок Поділля: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова» / Г. П. Краєвська; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2010. — 22с.
18. Манівчук В. В. Лексика лесоразработок в украинском языке (на материале говоров карпатского ареала): автореф. дис. ... канд. филол. наук.: спец. 10.02.01 «Укр. язык» / В. В. Манівчук; Ин-т языковедения АН Украины. — К., 1967. — 24 с.
19. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопр. терминологии: Материалы Всесоюзного совещания: [тез. докл.]. — 1961. — С. 52.
20. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. — К: Наука, 1991. — 152 с.
21. Словник іншомовних слів: 23000 слів та словосполучень / за ред. Л. О. Пустовіт. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
22. Терновська Т. П. Ковальська лексика українських говірок: [матеріали до «Лексичного атласу української мови»] / Т. П. Терновська // Укр. діалектологічний зб. — Київ, 1997. — С. 399–425.

Перелік обстежених населених пунктів

1. Громадське Літинського р-н.
2. Багринівці Літинський р-н.
3. Лука-Барська Барський р-н.
4. Жигалівка Калинівський р-н.
5. Іванів Калинівський р-н.
6. Кам'яногірка Калинівський р-н.
7. Микунці Літинський р-н.
8. Майдан Вінницький р-н.
9. Медвеже Вушко Вінницький р-н.
10. Щітки Вінницький р-н.
11. Котюжинці Калинівський р-н.
12. Брицьке Липовецький р-н.
13. Писарівка Вінницький р-н.
14. Обідне Немирівський р-н.
15. Вербівка Липовецький р-н.
16. Скала Оратівський р-н.
17. Лопатинка Оратівський р-н.
18. Комарівка Барський р-н.
19. Журавлівка Барський р-н.
20. Котюжани Муровано-Куриловецький р-н.
21. Вербовець Муровано-Куриловецький р-н.
22. Біляківці Жмеринський р-н.
23. Потоки Жмеринський р-н.
24. Кам'яногірка Жмеринський р-н.
25. Кукавка Могилів-Подільський р-н.
26. Хоменки Шаргородський р-н.
27. Гнівани Тиврівський р-н.
28. Пилява Тиврівський р-н.
29. Мухівці Немирівський р-н.
30. Рахни Лісові Шаргородський р-н.
31. Торків Тульчинський р-н.
32. Дубовець Немирівський р-н.
33. Чуків Немирівський р-н.
34. Клебань Тульчинський р-н.
35. Воловодівка Немирівський р-н.
36. Василівка Ілінецький р-н.
37. Красненьке Ілінецький р-н.
38. Ометинці Немирівський р-н.
39. Зяньківці Немирівський р-н.
40. Кунка Гайсинський р-н.
41. Бубнівка Гайсинський р-н.
42. Гранів Гайсинський р-н.
43. Кивачівка Теплицький р-н.
44. Яришів Могилів-Подільський р-н.
45. Гонтівка Чернівецький р-н.
46. Буша Ямпільський р-н.
47. Русава Ямпільський р-н.
48. Саїнка Чернівецький р-н.
49. Стіна Томашпільський р-н.
50. Вільшанка Крижопільський р-н.
51. Велика Кісниця Ямпільський р-н.
52. Болган Піщанський р-н.
53. Журавлівка Тульчинський р-н.
54. Заболотне Крижопільський р-н.
55. Капустяни Тростянецький р-н.
56. Ободівка Тростянецький р-н.
57. Гонорівка Піщанський р-н.
58. Оляниця Тростянецький р-н.
59. Тростянчик Тростянецький р-н.
60. Баланівка Бершацький р-н.
61. Червона Гребля Чечельницький р-н.
62. Тартак Чечельницький р-н.
63. Мала Мочулка Теплицький р-н.
64. Пологи Теплицький р-н.
65. Поташня Бершадський р-н.
66. Димівка Чечельницький р-н.

SYNONYMY LIKE TYPE OF LEXIKAL-SEMANTIC RELATIONS IN TERMINOLOGY FOLK CRAFTS OF PADILLA

The article clarifies the lexical-semantic relations in terms of traditional folk crafts of Padilla.

Materials of investigation were taken from records of 66 dialects of the Central Podillia. However, this was followed by clarification of the region settlements, where woodworking crafts function and folk terminology of specific industry can be recorded.

Among the terminology of the traditional crafts the following groups of doublets are distinguished: 1. Two or more terms, one of which is borrowed and the others are specific to the Ukrainian language. 2. Both terms are borrowed. 3. All terms are indigenous formations.

The conducted research showed that the largest group of doublets are represented by the indigenous vocabulary (28 pairs: молод'няк / 'н'їдл'їсок; 'коўбочка / краж), 13 pairs of synonymic names mark the names of material used in the woodworking crafts.

The next largest group of doublets is the group where one doublet is borrowed and the others are specific to the Ukrainian language (15 pairs: зруб / т'руно, домо'вина / т'руна, домо'вина / т'руно, дубо'вина / тру'на, дубо'вина / т'руно from pol. Trumna). Most of the terms of this group nominate the products, parts and construction of the woodworking crafts and only one pair of terms is fixed to describe the instrument.

The doublets, where each lexeme is borrowed are rarely represented in dialects (зап'ба / зап'ба from pol. Grabars) (зап'ба / зап'ба from pol. Grabars).

So, a large number of doublets in the language of crafts indicates that the analyzed vocabulary is not a complete formation, because the processes of formation and development in it are still occurring. The functioning of synonyms in the language of traditional crafts of Podillia reflects the history of the terminology system formation and the dynamics of its development in the present.

Keywords: terminology of traditional folk crafts of Podillia, lexical-semantic relations, term-synonyms.

Матеріал надійшов 22.09.2016